

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

**Кол жазма укугунда
УДК:37.033:37.018**

Айдаров Азамат Жекшенбаевич

**СТАТУСУК МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУУЧУЛАРДЫН
ЭКОЛОГИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациясынын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Раимкулова Ажара Супуровна

педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Ажибаева Айнура Жакшымбековна

педагогика илимдеринин доктору, доцент, Талас мамлекеттик университетинин кесиптик орто билим берүү бөлүмүнүн директору

Даминова Инабаткан, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин педагогика жана психология кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме:

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин педагогика кафедрасы (720044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 56).

Диссертациялык иш 2024-жылдын 21-июнунда саат 13.00до И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.662 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51). Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/132-iro-djs-est>.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү, 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын Илимий китепканаларынан (720040, Бишкек ш., Эркиндик проспекти, 25) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 21-майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Абдыкапарова А.О.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Экологиялык билим берүү – педагогика илиминде дайыма актуалдуу проблемалардан болуп келген. Азыркы күндө курчап турган чөйрөнү сактап калуу адамзаттын олуттуу проблемасы болуп саналып, бул жагдай менен болочок муунга экологиялык билим берүүнүн актуалдуулугун түшүндүрүүгө болот.

Азыркы экологиялык көгөйлөрдүн таасиринин негизинде системдүү экологиялык билим берүүнү өнүктүрүү муктаждыгы келип чыгууда, буга байланыштуу системдүү жана чыгармачыл ой жүгүрткөн, социалдык, экологиялык проблемаларды чечүүгө жарамдуу, экологиялык жактан компетенттүү инсанды калыптандыруу – замандын талабы болууда.

Кыргыз Өкмөтүнүн 12-сентябрь 2011-жылдагы №541 токтомунун негизинде жаңы типтеги статустук мектептер (гимназия, кесиптик лицейлер) ачылып, ал мектептерде бир нече сапат жагынан жаңыланган окутуу жана тарбиялоодогу олуттуу милдеттер аныкталып, арасында жаратылышка болгон карым-катнаш маселелерин чечүү милдеттери да коюлуп, жалпы адамзаттын жашоосуна зарыл болгон шарттарды камсыз кылуу максатында келечектин ээлери катары заманбап мектептердин окуучуларынын жалпы тарбиясына, анын ичинде экологиялык билим чоң маани берилгени маалым. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында “Жашыл көндүмдөр” коопсуз жашоо ыкмаласын өздөштүрүү, туруктуу жана ресурстарды үнөмдөөчү коомду колдоо, экологиялык көйгөйлөрдү аныктоо, чечүү жана алдын алуу үчүн пайда болгон билим, баалуулуктар жана мамиле” деп экологиялык билимге олуттуу көңүл бурулган. Ушул токтомго шайкеш келген 2021-2026 жылдарга карата бекитилген Кыргыз Өкмөтүнүн “Инсанды руханий-адептик жактан өнүктүрүү жана дене тарбиясы” аттуу концепциясында: “экологиялык тарбия, экологиялык жактан таза болууга багыттоо” деген проблеманы чечүү маселесине белсемдүү маани берилген. Муну экологиялык билим жана тарбия берүүнүн актуалдуулугу менен түшүндүрүүгө болот.

Заманбап дүйнөнүн билим берүү муктаждыктарына жана талаптарына жооп катары жаңы типтеги мектептер пайда болууда. Мындай мекемелердин пайда болушунун бир нече себептери бар:

Билим берүүдөгү инновация: окутуунун инновациялык методдорун, жаңы технологияларды жана билим берүү ыкмаларын колдонуу үчүн жаңы типтеги мектептер түзүлгөн.

Адистештирүү: кээ бир мектептер окуучуларды жашоонун жана карьеранын белгилүү бир тармактарына жакшыраак даярдоо үчүн белгилүү бир тармактарда адистешет.

Ийкемдүү окуу планы: кээ бир мектептер окуучуларга предметтерин тандоого, кызыкчылыктарына көңүл бурууга жана уникалдуу таланттарын өнүктүрүүгө мүмкүндүк берген ийкемдүү окуу программаларын сунушташат.

Билим берүү реформалары: айрым өлкөлөрдө мектептердин жаңы түрлөрүн түзүү билим берүүнүн сапатын жакшыртууга жана окуучулардын жетишкендиктерин арттырууга багытталган билим берүү реформаларынын бир бөлүгү болушу мүмкүн.

Альтернативдүү окутуу ыкмалары: айрым жаңы типтеги мектептер окутуунун альтернативдүү ыкмаларын сунушташы мүмкүн, мисалы, сыртта окуу, долбоорго негизделген окутуу же дифференциалдуу окутуу ыкмасы.

Азыркы статустук мектептердин аталыштары жогоруда саналып өткөн кандайдыр бир өзгөчөлүктөрдү же алардын программаларынын жана билим берүүгө болгон мамилелеринин башка уникалдуу жактарын чагылдырышы мүмкүн. Мисалы, "инновация жана технология мектеби", "экология багытындагы мектеп", "математика жана информатиканы тереңдетип окутуу мектеби" ж.б. аталышы окуу жайдын негизги принциптерин жана баалуулуктарын чагылдырып, ата-энелерге жана окуучуларга бул мектептин башкалардан эмнеси менен айырмаланарын түшүнүүгө жардам берет.

Бир жагынан, ааламдашуунун жалпы европалык жана дүйнөлүк тенденциялары, экинчи жагынан компетенттүүлүккө негизделген мамилени заманбап билим берүү тутумунун негизи катары каралышы учурдагы билим берүү парадигмасынын өзгөрүшүнө алып келди.

Компетенттүү мамилеге негизделген билим берүү парадигмасы акырындык менен заманбап өзгөрүүлөргө ээ болууда, буга байланышкан жаңыланган талаптардын негизинде экологиялык билим жана тарбиянын башкы милдети катары статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана аларды ар түрдүү экологиялык маселелерди жана көйгөйлөрдү чечүүгө даярдоо каралууда.

Инсандын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу багытындагы изилдөөлөрдү А. А. Алимбеков (2009), Э. М. Мамбетакунов (2013), А. К. Наркозиев (2009) ж. б. жүргүзүшкөн.

Экологиялык билим берүү, мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси негизинен көп окумуштуулардын көңүлүн буруп келген.

Экологиялык билим берүүнүн жалпы аспектилеринин өнүгүшүнө окумуштуулар И. В. Абдрашитова, С. Алымбаев, А. Байбосунов, С. Д. Дөөталиев, Г. А. Костецкая, С. С. Красновидова, Т. Б. Мансуров, А. М. Мамытов, Л. В. Моисеева, А. Токтосунов, Б. Б. Токтаралиев, М. Ж. Чоров, Н. А. Ямщикова ж.б. өз салымдарын кошкон. Аталган окумуштуулардын илимий изилдөөлөрүндө экология сабактарынын сапатын өнүктүрүү, экологиялык билим берүүгө когнитивдик мамиле жасоо, ошондой эле жаратылышты сактоо,

сарамжалдуу колдонуу, келечек үчүн жаратылыштын мааниси тууралуу кенен токтолушкан.

Инсандын экологиялык маданиятын калыптандыруу проблемасы А. А. Вербицкий, А. Г. Гагарин, И. Д. Зверев, А. Н. Захлебный, А. Исаев, В. А. Курбанов, Б. Кулназаров, И. Н. Пономарева, И. Т. Суwegeина ж. б изилдөөлөрүндө каралган.

Ал эми кыргыз педагогика илиминде экологиялык тарбиялоо проблемалары 20-кылымдын акыркы жылдарынан баштап изилденип келүүдө. М. Ж. Чоров болочок мугалимдердин экологиялык-укуктук маданиятын калыптандырууну; А. О. Абдыкапарова, К. К. Аттокурова, М. Д. Бабаев, Темирбек уулу Ильичбек табигый-илимий предметтердин негизинде экологиялык билим жана тарбияны ишке ашырууну; Г. С. Усенгазиева кесиптик лицейлердин окуучуларына экологиялык билим берүүнү; Т. М. Бектуров, А. Муратов кыргыз адабий чыгармалары аркылуу экологиялык маданиятты калыптандырууну; Ж. К. Аблабекова, Г. Ж. Байышова, И. Даминова, А. Калдыбаева, А. Муратов ж. б. элдик педагогикалык салттар аркылуу экологиялык маданиятты калыптандырууну; Г. У. Рыскулова мектепке чейинки билим берүү мекемелердин тарбиялануучуларына экологиялык билим берүүнү ишке ашыруу боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүп келишүүдө.

Илимий адабияттардын жана алдыңкы педагогикалык практиканын талдоосу көрсөткөндөй статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу системасынын бирдиктүү түшүнүгү педагогика илиминде ишке ашкан эмес, ошонун негизинде бир катар туруктуу **карама-каршылыктар** келип чыгууда:

– азыркы коомдун экологиялык жактан өнүккөн инсанды калыптандырууга болгон муктаждыгы жана билим берүүнүн компетенттүү парадигмасында заманбап адамдын экологиялык жактан жетилүү процессинин педагогикалык компонентин толук иштелип чыкпагандыгы;

– инсандын экологиялык өнүгүшүндө статустук мектептердин педагогикалык потенциалы жана окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориясы менен практикасынын жетишсиз өнүккөндүгү;

– статустук мектеп окуучуларына сапаттуу экологиялык билим берүү муктаждыгы жана ал мектептерде экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын толук изилденбегендиги.

Көйгөйдүн актуалдуулугу жана жетиштүү деңгээлде иштелип чыкпагандыгы статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда кандай педагогикалык шарттар бар? деген проблеманы жаратып “Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу” аттуу теманы тандап алууга жана илимий изилдөө жүргүзүүгө түрткү болду.

Диссертациянын темасынын ири илимий-изилдөө программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын илимий изилдөө иштеринин тематикалык планына туура келет.

Изилдөөнүн максаты: статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

Изилдөөнүн проблемасына, максатына, объектисине жана предметине ылайык **төмөнкүдөй милдеттер** коюлду:

1. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык негиздерин талдоо.

2. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасир этүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо жана теориялык моделин иштеп чыгуу.

3. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык моделин эксперимент аркылуу текшерүү.

Иштин илимий жаңылыгы:

Педагогикалык адабияттарды жана практикалык изилдөөлөрдү талдоонун негизинде статустук мектептерде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий негиздери аныкталды. Когнитивдик, керектөөчүлүк-мотивациялык, практикалык-иш аракеттик, эмоционалдык-эрткүү компоненттер менен сунушталган, статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн калыптандыруунун модели иштелип чыкты. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, экспериментте текшерилди.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун моделин иштеп чыгууда жана илимий жактан негиздөөдө; жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда локалдык деңгээлдеги долбоордук-экологиялык окутуунун технологиясын программалык-методикалык жактан камсыз кылууда турат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Билим берүү чөйрөсүндө окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган теориялык негиздерге жана практикалык мамилелерге анализ, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн натыйжалуу ишке ашыруу жана өнүктүрүү үчүн колдонулган ар кандай теориялык түшүнүктөрдү, методологияларды жана педагогикалык стратегияларды негиздөө жана талдоо болуп саналат. Анализдин

алкагында негизги теориялык түшүнүктөр жана моделдер, ошондой эле алардын билим берүү практикасында колдонулушун баалоо келтирилген. Окуу материалдарын иштеп чыгууну, интерактивдүү сабактарды өткөрүүнү, долбоордук иш-аракеттерди жана практикалык экологиялык изилдөөлөрдү киргизүүнү камтыган практикалык методикаларды талдоого өзгөчө көңүл бурулду. Бул методдордун натыйжалуулугун талдоо окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга натыйжалуу ыкмаларды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

2. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасир этүүчү педагогикалык шарттар заманбап билим берүү системасын өнүктүрүү жана туруктуу коомду түзүү үчүн чоң мааниге ээ. Алынган маалыматтардан статустук мектептердин контекстинде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн ийгиликтүү калыптандыруу үчүн зарыл болгон негизги факторлорду аныктоого жардам бере турган теориялык модель иштелип чыгат. Сунушталган модель билим берүү процессин оптималдаштырууга жана статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык сабаттуулугунун деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берет. Экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга болгон мамилелерди талдоо, статустук мектептердин өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана алынган маалыматтардын негизинде коюлган максаттарга жетүү үчүн оптималдуу педагогикалык шарттарды аныктоочу моделди иштеп чыгуу статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык сабаттуулугун жогорулатуунун натыйжалуу инструментин түзүүгө мүмкүндүк берет жана туруктуу экологиялык баалуулуктарды калыптандыруу аркылуу коомдук өнүгүүгө салым кошот.

3. Изилдөөнүн методикасы сунушталган педагогикалык шарттарды ишке ашырууга чейин жана андан кийин окуучулардын экологиялык аң-сезиминин деңгээлин көп деңгээлдүү талдоону камтыйт. Изилдөөнүн эксперименталдык бөлүгү статустук мектептердин окуу процессинде иштелип чыккан методикаларды колдонууга негизделген педагогикалык экспериментти камтыйт. Натыйжаларды баалоо окуудагы жетишкендиктерди талдоо жолу менен жүргүзүлөт, анын ичинде экология проблемаларын андап билүү деңгээли, чечимдерди таба билүү жана экологиялык маанилүү иштерге активдүү катышуу. Изилдөөнүн натыйжалары сунушталган теориялык моделди тастыктоого же ондоого жана статустагы мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн анын практикалык колдонулушун аныктоого жардам берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн алкагында изденүүчү изилдөө методдорун тандоого, анкеталарды иштеп чыгууга, маектешүүлөрдү өткөрүүгө жана студенттердин экологиялык компетенттүүлүгүн баалоо методологиясын аныктоо үчүн окуу материалдарын талдоого активдүү катышкан; окуучулардын экологиялык аң-сезиминин жана кызыкчылыктарынын учурдагы деңгээли жөнүндө маалыматтарды ийгиликтүү чогултууну камсыз кылуу үчүн окуучулар

арасында сурамжылоолорду уюштуруу жана өткөрүү, ошондой эле мугалимдер жана мектептердин администрациясы менен өз ара аракеттенүү, экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга таасир этүүчү негизги тенденцияларды жана маанилүү факторлорду аныктоо үчүн статистикалык ыкмаларды, анын ичинде корреляциялык анализди жана натыйжаларды салыштырмалуу изилдөөнү колдонуу менен чогултулган маалыматтарга талдоо жүргүзүлдү. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу программаларынын ийгиликтүүлүгүнө байланыштуу конкреттүү тыянактар чыгарылган жана бул жааттагы билим берүү процессин жакшыртуу үчүн сунуштар берилди.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы жана тастыкталышы. Изилдөөнүн натыйжаларынын негизги жоболору жана корутундулары Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын отурумдарында, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда илимий журналдарда, РИНЦ системасындагы, эксперимент өткөн статустук мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде талкууланган.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациянын негизги мазмуну автордун РИНЦ тизмегиндеги журналдарына кирүүчү 11 илимий макаласында чагылдырылган.

Результаты исследования опубликованы в 11 статьях, входящих в систему индексирования РИНЦ.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан жана алардан пайда болгон корутундулардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен (117 адабият), 10 таблицадан, 10 диаграммдан жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү – 149 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, максаты, милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, изденүүчүнүн жекече салымы, коргоого алынып чыгуучу жоболор, изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы, илимий иштин түзүлүшү жана көлөмү келтирилген.

Биринчи бап “Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери” деп аталып, ар кандай булактардын негизинде илимий изилдөөнүн базалык түшүнүктөрү талданып, мектеп курагындагы окуучуларды экологиялык компетенттүүлүккө тарбиялоо багытындагы кыргыз элинин этнопедагогикалык түшүнүктөрү каралды. ХХI кылымдын биринчи он жылдыгы биздин коомго гана эмес, жалпы адамзатка таасирин тийгизген терең социалдык-экономикалык жана илимий-техникалык өзгөрүүлөр менен коштолду. Жаңы миң жылдыктын башталышы

илимдеги инновациялык жетишкендиктер, планетанын социалдык-экономикалык өнүгүүсү жана экология жаатындагы бир катар көйгөйлөргө байланыштуу. Дүйнөлүк экономикалык кризис экономикага эле эмес, социалдык-экономикалык жана саясий чөйрөлөргө олуттуу таасирин тийгизди. Жумушсуздуктун өсүшү, террористтик актылардын коркунучу, чийки заттын азайышы, өлкөлөрдө туруксуздуктун көбөйүшү, акыркы жылдары биздин өлкөдө жана чет өлкөлөрдө болуп жаткан экологиялык кырсыктар коомго, билим берүү тутумуна таасирин тийгизүүдө. Мындай кырдаалда адам менен жаратылыштын ортосундагы тең салмактуулукту кармоого, планетаны жана адамзатты сактап калууга багытталган билим берүүгө жаңы талаптар коюлат. Билим берүү бардык мезгилдерде инсандын социалдашуусунун эң маанилүү институттарынын бири болгон жана ушул күнгө чейин сакталып келе жатат. Бирок, акыркы жылдары Кыргызстанда билим берүү системасы олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Буга байланыштуу өкмөт тараптан, билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бир нече жоболору каралып, сапатсыз билимден сапаттуу билимге умтулууну көздөп, жаңы типтеги мектептер (гимназия, кесиптик лицейлер) ачылып, ал жерге окутууну жаңы шарттардын негизинде уюштурууну мезгил талап кылып жатат.

Я. А. Коменский “Улуу дидактика” эмгегинде айлана чөйрөгө, жашоого байланыштуу көрсөтмөлүүлүктүн дидактикалык принциптерин реалдуу ишке ашыруу зарылдыгын караган [Я. А. Коменский Педагогическое наследие. – М., 1988].

Ал эми азыркы коом динамикалык түрдө өзгөрүлүп, социалдык экономикалык чөйрөнүн агымы келечек ээлерин компетенттүү мамиленин негизинде окутууну жана тарбиялоону замандын талабы катары сунуштап келүүдө.

Жалпы билим берүүнүн мазмунун жаңыртуу стратегиясында компетенттүүлүк түшүнүгү когнитивдик жана оперативдик-технологиялык компоненттерди гана эмес, мотивациялык, этикалык, социалдык жана жүрүм-турумдук компоненттерди да камтыйт. Бул окутуунун натыйжаларын, когнитивдик ка багытталган тутумду, адаттарды ж. б. камтыйт. Азыркы илимде компетенттүүлүккө ээ болуу, башкача айтканда, колдонула турган теориялык билимдердин жана иш-аракеттердин методдорунун жыйындысы деп түшүндүрүлүп келүүдө.

Азыркы учурда заманбап мектептик билим берүү системасында негизги компетенттүүлүктөр: маалыматтык, социалдык коммуникациялык жана өзүн-өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүгү болсо, ал эми, биздин изилдөөбүз табигый-илимий билим берүү чөйрөсү болгондуктан төмөндөгү компетенттүүлүктөрдү калыптандырууну камтыйт:

- илимий суроолорду түзүү жана таануу;
- кубулуштарды илимий түшүндүрүү;
- илимий далилдерди изилдөө ишинде колдонуу;

Буга байланыштуу статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык маданиятты калыптандыруу маселеси да актуалдуу. Экологиялык маданият – бул адамдын руханий когнитивдик тутуму, этикалык принциптер, экономикалык механизмдер, укуктук ченемдер, социалдык институттар аркылуу адамдардын муктаждыктары.

Ошентип, статустук мектептердеги жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу төмөнкүдөй логикалык ырааттуу чынжырчадан турат: экологиялык билим берүү - экологиялык сабаттуулук - экологиялык компетенттүүлүк - экологиялык маданият.

Азыркы коомго экологиялык жактан алган билими терең, ал билимин ар түрдүү жагдайларда колдоно алган, экологиялык көйгөйлөрдүн маңызын билип, чечүүгө даяр, заманбап экологиялык компетенцияларга ээ инсанды калыптандыруу – негизги максат болуп саналат.

Биздин изилдөө ишибиз 2016-2022-жылдар ичинде өткөрүлүп, төмөнкүдөй этаптарды камтыган:

Биринчи этап (2016-2017-жж.). Бул этапта изилденип жаткан тема боюнча теориялык материалдар чогултулду, аларды талдап, жалпылоо жана системалаштыруу жүргүзүлдү. Илимий түшүнүктөрдүн аппараты аныкталып, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн аныктоо боюнча диагностика жүргүзүлдү. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун тажрыйбасы изилденди, изилдөөнүн эксперименталдык бөлүмүнүн жалпы идеясы иштелип чыкты.

Экинчи этапта (2018-2019-жж.) изилдөөнүн гипотезасы такталып, эмпирикалык маалыматтардын анализи жүргүзүлдү. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн керектүү болгон эффективдүү педагогикалык шарттарды ачуу боюнча эксперимент өткөрүлдү.

Үчүнчү этапта (2020-2022-жж.) калыптандыруучу эксперимент өткөрүлдү, иштин жыйынтыктоочу этабы катары изилдөөнүн жыйынтыктары жалпыланып, диссертациялык иштин тексти формага келтирилди.

Изилдөөнүн экинчи бапы “Изилдөөнүн материалдары жана методдору” деп аталып, статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасын изилдөөнүн методдорун, материалдарын жана педагогикалык шарттарды караганга туура келди.

Изилдөөнүн объекти: статустук мектептерде билим берүү жана тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: статустук мектептердин билим берүү процессинде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн методдору: илимий-теориялык материалдарды жана илимий булактарды талдоо ыкмасы, педагогикалык байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү, диагностикалык сурамжылоо, моделдештирүү, педагогикалык эксперимент.

Кандай гана изилдөө болбосун ал изилдөөнүн натыйжалуулугу ал темага, изилдөөнүн проблемасына карата методологиялык негиздердин туура аныкталышына байланыштуу болот. Эгерде, методологиялык жактан кандайдыр бир жаңылыштык болсо, ал илим үчүн да практика үчүн да пайдасы болбойт. Андыктан, биринчиден изилдөөнүн методологиясын туура аныктап алуу зарыл. Биз анын жардамы менен статустук мектептерде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча көйгөйлөрдү чечип алабыз.

Биздин изилдөөнүн методологиялык негизи болуп философиянын теория жана практиканын карым-катнаш байланыштары жөнүндө жоболору, инсандын чыгармачылык жактан өнүгүүсүнүн объективдүү жана ошондой эле субъективдүү факторлору, философтордун, экологдордун, педагог, психолог жана социологдордун илимий изилдөө иштерин изилдөө, жалпы билим берүүнүн, составдуу бөлүгү болгон жогорку билим берүүнүнүн өнүктүрүү теориялары жана практикасы, окуучулардын таанып билүү процессиндеги чыгармачылык ишмердүүлүгүн, өз алдынча активдүүлүгүн калыптандырууга негиз болуучу фундаменталдык концептуалдуу теориялары эсептелинет. Ошондой эле, педагогика илиминин классиктеринин билим берүү боюнча концептуалдуу аныктамалары, билим берүү системасын реконструкциялоодогу азыркы педагогикалык парадигмалар (интеграциялоо, гумандаштыруу, инсанга багыттап окутуу-тарбиялоо идеялары) түздү. Экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун конструкциялоо теориясын иштеп чыгууга Д. М. Андерсон, А. П. Андрианов, Г. Байышева, А. А. Герасимов, И. Даминова, С. Д. Дерябо, А. Н. Захлебный, И. Д. Зверев, М. Чоров, В. А. Ясвина ж. б илимий тыянактары пайдаланылды.

Изилдөөнүн теориялык негизи катары В. И. Загвязинский, И. А. Зимняя, М. А. Данилов, В. В. Краевскийдин педагогикалык эксперименттин методологиясы жөнүндө, Л. П. Викторова, Н. П. Несговорова, В. Л. Игнатова ж.б.лардын инсандын экологиялык маданиятын калыптандыруу жөнүндө эмгектери колдонулду.

Конкреттүү изилдөөлөрдүн натыйжасы, ошол изилдөөлөрдө колдонулган усулдардын топтомуна жана методологиялык негиздерине жараша аныкталат. Андыктан, педагогикалык илимий изилдөө усулдарын изилдөөнүн объектисине жана предметине карата туура тандап алуу зарыл. Диссертациялык ишти жазууда илимий изилдөөдө колдонулган теориялык жана эмпирикалык усулдарды пайдаландык. Теориялык усулдар б. а. теориялык жана методикалык адабияттарды салыштыруу анализи, жалпы орто билим берүүнүн нормативдик-укуктук анализи – көйгөйдү тактоого, изилдөөнүн максатын, объекттин жана предметин тактоого, милдеттерди формулировкалоого, алгачкы концептуалдык көз караштарды негиздөөгө, эксперименталдык иштин түзүлүшүнүн логикасын ачууга жардам берди.

«Шарт» түшүнүгүнүн этимологиясы аны бир жактан бир нерсе көз каранды болгон жагдай катары, экинчи жактан бир нерсе (башталгыч класс окуучуларынын креативдүүлүгүнүн калыптануусу) ишке ашкан жагдай катары түшүндүрүүгө болот.

Н. М. Борытко «шарт» термини философиялык категория катары предметтин айланасындагы ансыз жашоого мүмкүн болбогон кубулуштарга болгон мамилесин көрсөтөт. Предметтин өзү кандайдыр бир негизделген, ал эми шарт – объективдүү дүйнөнүн көп образдуулугунун предметине кандайдыр бир деңгээлде сырткы катары түшүндүрүлөт [Борытко Н.М. Диагностическая деятельность педагога: учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академия, 2008. – 65-б.]. И. Т. Суравегина: «Бул бүтүн модель, тарбия каражаттарынын деңгээлин жөнөкөйлөтүп, инсанды өзгөчө таасир менен калыптандырып, анда эң маанилүүнүн минималдуу көлөмүн ачуусу керек» – деп эсептейт [Суравегина, И. Т. Проблемы экологического образования и воспитания в средней школе. – Таллин, – 1980. – 28-б.].

Окумуштуулардын аныктамаларын карап чыгып, *биз педагогикалык шарт түшүнүгүн* мазмундун, методдордун (ыкмалардын), ошондой эле максатка жетүү үчүн окутуунун уюштуруучу формаларынын элементтерин максаттуу багытта тандоо, түзүү жана колдонуунун натыйжасын түшүндүрөт деп эсептейбиз. Заманбап мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары жаратылыштын айлана-чөйрөсүнүн абалы канааттандыруу эместиги, чоң шаарлардын кароосуз калган карьерлердеги таштандылар, өндүрүштүк калдыктар сакталышы, атмосфералык абаны начарлашы, дем алуу органдары жабыркаган адамдардын өнөкөт ооруларынын күчөшү жана башка ж.б.у.с. көйгөйлөр адам менен жаратылыштын ортосунда байланыштын жок экенинен кабар берди.

Аталган көйгөйлөр жаңы муундун экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу зарылдыгын белгилеп, бул проблеманы компетенттүү мамиленин негизинде чечүүнү талап кылат. Аталган максаттын чегинде биз статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууну көздөп, кандай шарттар бар экенин аныктоону максат кылдык.

Бирок, курчап турган чөйрөнү коргоо компетенттүүлүгүн калыптандыруу сыяктуу актуалдуу жана маанилүү көйгөйдү чечүүдө бир тараптуу иштөө жетишсиз, комплекстүү мамиле керек жана анын жардамы менен бул көйгөйдү таасир берүүчү факторлордун ар кандай механизмдерин колдонуп чечүүгө болот. Жогорудагы экологиялык көйгөйлөр, ошондой эле салттуу методдор менен экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде статустук мектеп окуучулары менен иштөөдө пайда болгон кыйынчылыктар автордук моделдин иштелип чыгышын түрткү болду.

Биз педагогика илиминдеги педагогикалык шарттардын арасынан изилдөө проблемага байланыштуу төмөнкү *4 шартты* аныктадык:

– окуучуларды экологиялык иштерге активдүү тартуучу жана алардын экологиялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү интерактивдүү методдорду колдонуу;

– экологиялык аспектилерди ар кандай предметтерге жана сабактарга киргизүү аркылуу окуучулардын жаратылыш менен адамдын өз ара байланышы, экологиялык көйгөйлөр жана аларды кантип чечүү керектигин билдирүү;

– окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташуу;

– ачыктык жана инновация: заманбап педагогикалык технологияларды, маалыматтык-коммуникациялык каражаттарды колдонуу, окуучулардын экологияны үйрөнүүгө активдүү катышуусу жана көңүлүн буруу.

Биринчи шарт. *Окуучуларды экологиялык иштерге активдүү тартуучу жана алардын экологиялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү интерактивдүү методдорду колдонуу.* Бул долбоордук иштер, талаа иштери, жаратылышка экскурсиялар, дискуссиялар жана дебаттар болушу мүмкүн.

Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу менен байланышкан педагогикалык шарттарды ишке ашыруу үчүн төмөнкү ыкмаларды жана методдорду колдонсо болот:

Интерактивдүү сабактар жана дискуссиялар: сабактарды тегерек столдор, дебаттар, ролдук оюндар жана топтук талкуулар сыяктуу интерактивдүү ыкмаларды колдонуу менен уюштурдук. Бул окуучуларга экологиялык көйгөйлөрдү талкуулоого активдүү катышууга, өз пикирлерин билдирүүгө, өз көз караштарын талашууга жана сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Виртуалдык экскурсиялар жана интерактивдүү ресурстар: окуучуларга экологиянын ар кандай аспектилерин көрсөтүү үчүн виртуалдык экскурсияларды, мультимедиялык презентацияларды, интерактивдүү тиркемелерди жана онлайн ресурстарды колдондук. Мисалы, алар ар кандай экосистемалар менен таанышып, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын түрлөрүн изилдеп, адамдын иш-аракетинин айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин изилдей алышат. Бул аларга практикалык тажрыйба топтоого жана экологиялык маселелерди тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

Чакан топтордо иштөө жана жамааттык көйгөйлөрдү чечүү: окуучуларды экологиялык көйгөйлөрдү чогуу чечүү же долбоорлорду ишке ашыруу үчүн чакан топторго уюштуруу. Топтордо иштөө окуучуларга идеяларды бөлүшүүгө, кызматташууга, жалпы чечимдерди кабыл алууга, баарлашуу жана жамааттык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Экинчи шарт. *Экологиялык аспектилерди ар кандай предметтерге жана сабактарга киргизүү аркылуу окуучулардын жаратылыш менен адамдын өз ара*

байланышы, экологиялык көйгөйлөр жана аларды кантип чечүү керектигин билдирүү.

Экологиялык теманы окуу: Окуу планын интеграциялоо жана окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу менен байланышкан педагогикалык шартты ишке ашыруу үчүн төмөнкү чараларды көрүү керек:

Окуу планын баалоо: окуу планы менен таанышып, экологиялык теманы интеграциялоого боло турган темаларды жана темаларды аныктадык. Экологиялык аспектилерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн талдоо жана салыштыруу ыкмаларын колдондук.

Интеграция планын түзүү: экологиялык аспектилерди камтыган конкреттүү темаларды жана сабактарды аныктаган план иштеп чыгуу. Ар бир предметтин алкагында экология боюнча кандай билимге жана көндүмгө жетишүү керектигин көрсөтүңүз.

Мугалимдер менен кызматташуу: экологиялык теманы интеграциялоо процессине ар кандай предметтердин мугалимдерин тартуу. Биргелешкен жолугушууларды же тренингдерди өткөрүңүз, анда биз Интеграция планын талкуулап, мугалимдерге экологиялык аспектилерди сабактарына киргизүү үчүн материалдар жана ресурстар менен камсыз кыла алдык.

Окуу материалдарын иштеп чыгуу: экологиялык маалыматтарды жана тапшырмаларды камтыган окуу материалдарын даярдаңыз же табыңыз. Бул окуу китептери, макалалар, видео жана аудио материалдар, интерактивдүү тапшырмалар жана тесттер болушу мүмкүн. Мугалимдерге жана окуучуларга бул материалдарга мүмкүнчүлүк бердик.

Интерактивдүү окутуу методдору: окуучуларды экологиялык темага активдүү тартуу үчүн талкуу, долбоордук иш-чаралар, Ролдук оюндар жана практикалык иш-чаралар сыяктуу интерактивдүү окутуу ыкмаларын колдондук. Алар суроолорду берип, өз идеяларын айтып, сабакка активдүү катыша ала турган чөйрөнү түзүүгө аракет кылыңыз.

Сабактар аралык байланыш: ар кандай предметтердин мугалимдери менен кызматташып, окуучулар өз ара долбоорлорду же тапшырмаларды түзө алышат.

Үчүнчү шарт. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташуу.

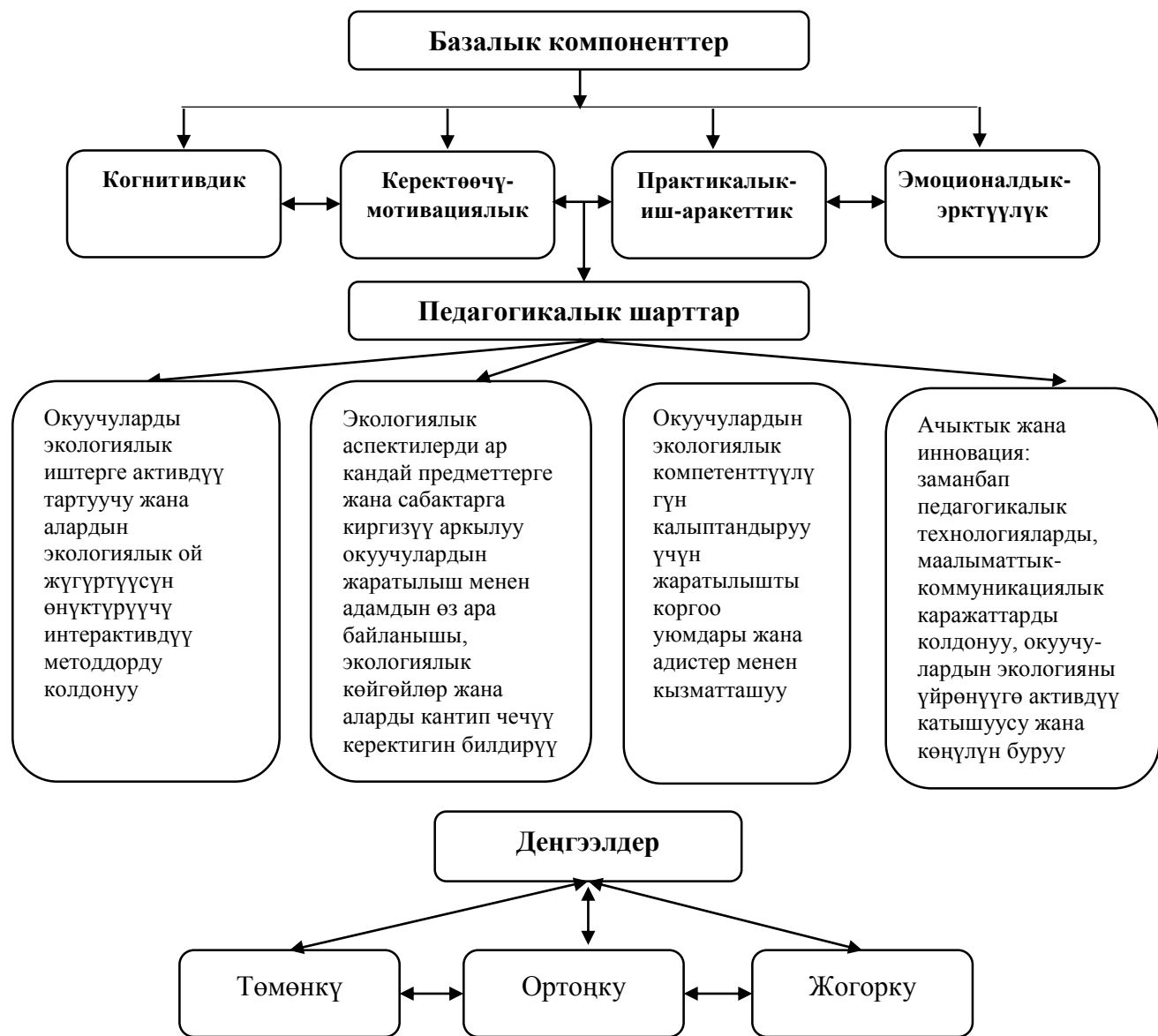
Жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташууга байланыштуу педагогикалык өбөлгөлөрдү ишке ашыруу үчүн төмөнкү кадамдарды жасадык:

Издөө жана байланыш: жергиликтүү жаратылышты коргоо уюмдарын, изилдөө борборлорун, парктарды, коруктарды же айлана-чөйрөнү коргоо боюнча эксперттерди табыңыз, алар мектеп менен кызматташууга кызыкдар

болушу мүмкүн. Алар менен байланышып, максаттарды түшүндүрүп, кызматташуу мүмкүнчүлүктөрүн сунуштадык.

Төртүнчү шарт. Ачыктык жана инновация: заманбап педагогикалык технологияларды, маалыматтык-коммуникациялык каражаттарды колдонуу, окуучулардын экологияны үйрөнүүгө активдүү катышуусу жана көңүлүн буруу. Бул компьютердик программаларды, интерактивдүү такталарды, виртуалдык экскурсияларды жана башка инновациялык окутуу ыкмаларын колдонууну камтышы мүмкүн.

Статустук мектептердин жогорку классынын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели 2.1-сүрөттө берилди.

2.1-сүрөт. Статустук мектептердин жогорку классынын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели.

Ачыктыкка жана инновацияга байланыштуу педагогикалык шартты ишке ашыруу ийкемдүүлүктү, чыгармачылык мамилени жана педагогикалык методдордун туруктуу өнүгүшүн талап кылат. Окуучулардын активдүү катышуусуна, алардын экологиялык жактан сабаттуу жана жоопкерчиликтүү жарандар катары өнүгүүсүнө өбөлгө түзүүчү дем берүүчү жагдайды түзүү маанилүү.

Ушул педагогикалык шарттардын бардыгы биргелешип статус мектептеринин окуучуларында экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга көмөктөшөт, аларга курчап турган жаратылышты түшүнүүгө жана баалоого, аны сактоодогу ролун түшүнүүгө жана экологиялык иш-аракеттерге жана демилгелерге активдүү катышууга жардам берет.

Көп тармактуу модель табигый илимдердин жана коомдук-гуманитардык циклдердин сабактарында экологиялык билимдердин камтыйт.

Үчүнчү бап “Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин натыйжалары” деп аталып, изилдөөдө сунушталган педагогикалык шарттардын илимий-практикалык негиздүүлүгүн текшерүү максатында жүргүзүлгөн тажрыйба иштери сыпатталат.

Изилдөөнүн тажрыйбалык-эксперименталдык базасы: Эксперименталдык иштер Бишкек шаарынын №31 жана №95 мектеп-гимназияларынын базасында жүргүзүлүп келген. Эксперименталдык иш 210 окуучуну камтыды.

Констатациялык эксперименттин этабында статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн учурдагы деңгээли аныкталды.

Бул изилдөөнүн алкагында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштер жергиликтүү деңгээлде иштелип чыккан окутуунун жаңы технологиясын колдонуп, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун натыйжалуулугун аныктоого багытталган. Эксперименталдык иштин натыйжалуулугун талдоо эки параллелдүү – деңгээлдик жана структуралык мониторингдин алкагында жүргүзүлдү. Деңгээлдик мониторингдин жүрүшүндө, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүнүн деңгээлдеринин көрсөткүчтөрүнүн динамикасы, алардын когнитивдик ишмердүүлүгүнүн мазмунунун жана багыттуулугунун өзгөрүшүнүн негизинде көзөмөлдөнүп турду. Структуралык мониторинг эксперименталдык иштин натыйжалуулугун тастыктоо үчүн экологиялык компетенттүүлүктүн структурасында мектеп окуучуларынын инсандык сапатындагы өзгөрүүлөрдү максаттуу көзөмөлдөөгө багытталган.

Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процесси жөнүндө материалдарды алуу үчүн, экологиялык билимди тажрыйбаны иш жүзүндө өркүндөтүү, мугалимдер жана табигый айлана-чөйрө менен болгон мамилелердин өзгөрүүсүнө инклюзивдик байкоо жүргүзүү методу кеңири колдонулган. Байкоо педагогикалык диагностиканы тастыктоочу ыкма катары кызмат кылган. Ал мектеп окуучуларынын билим берүүчү, класстан тышкаркы жана өз алдынча чыгармачылык ишинин шартында уюштурулган.

Биз экологиялык билимдерге ээ болууда окуучулардын билиминин белгилүү бир негизги стандартын карап, алардын туулуп өскөн жеринин экологиясына көңүл бурдук. Ушул стандарттын чегинде статустук мектептердин жогорку класстарынын окуучулары билиши зарыл:

– заманбап экологияда кеңири колдонулган 100 терминдин жана түшүнүктөрдүн туура аныктамасын жана мүнөздөмөсүн: экология, биосфера, ноосфера, жаратылышты пайдалануу, табигый ресурстар жана башкалар;

– экологиянын калыптанышына жана өнүгүшүнө эң көп салым кошкон илимпоздордун жана коомдук ишмерлердин өмүрү жана иши жөнүндө билүү; А. А. Токтосунов, Т. М. Чодураев, М. Ж. Чоров, чет элдик окумуштуулардан В. И. Вернадский, Э. Г. Геккель, Н. Н. Моисеев, Ю. Одум жана башкалар;

– жаратылышты коргоо иши менен алектенген уюмдарды, кыймылдарды жана коомдорду: “БИОМ” фонду, “НАБУ” Германиянын фонду, “Озон” фонду, Бүткүл дүйнөлүк жапайы жаратылыш фонду, жаратылышты жана жаратылыш ресурстарын сактоо боюнча эл аралык союз жана башкалар;

Жогоруда белгиленгендей, экологиялык дүйнө таанымдын негизин табиятка субъективдүү мамиле кылуу, бардык тирүү жандыктарды сүйүү, жаратылышты эстетикалык кабыл алуу жана аны адамдын толук жашоосу үчүн берилген баа жеткис байлык катары сезүү жана аны келечек муундар үчүн сактоону талап кылат. Диагностикалык иштин жүрүшүндө жеке жашоонун кандайдыр бир түпкү максаты, билүүгө татыктуу деген ишенимди чагылдырган терминалдык когнитивдик дын динамикасына мониторинг жүргүзүлдү.

Алынган өлчөө натыйжалардын негизинде эксперименталдык топтун окуучуларынын арасында экологиялык компетенттүүлүктүн олуттуу өсүү динамикасын айтууга болот (3.1-таблица).

3.1-таблица 3.1 – Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн когнитивдик компоненти

№	Компетенттүүлүктөр	Эксперименталдык топ				Контролдук топ			
		Текшерүү чү этап		Жыйынтык тоочу этап		Текшерүү чү этап		Жыйынтык тоочу этап	
		Са-ны	%	Са-ны	%	Са-ны	%	Са-ны	%
		117	100	143	100	87	100	101	100
1.	Экологиялык маалыматтарды изилдөө жана ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрү	8	9,3	20	28,6	13	11,3	14	14,4
2.	Экологиялык иштердин структурасын түзүүнү өздөштүрүү	12	14	14	20,2	7	6,9	10	10,1
3.	Экологиялык моделдерди долбоорлоо жөндөмүн өстүрүү	18	21,6	21	30	19	16,5	15	15,5
4.	Жаратылышты коргоого көндүмдөрдү калыптандыруу	7	8,2	14	20,2	5	4,5	7	7

5.	Өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн жолдору	10	11,7	15	21,4	14	12,8	15	15,5
6.	Экологиялык укуктардын алдын алуучу көндүмдөр	13	15,2	23	32,8	14	12,1	19	19
7.	Экологиялык баалуулуктар	7	8,1	14	9,7	10	8,7	13	13,3
8.	Экологиялык түшүнүктөр	12	14	22	15,3	15	13,5	8	8

Жогорку класстын окуучуларынын контролдук тобунда бул катар компетенттүүлүктүн актуалдуулугу жогорулаган, алардын когнитивдик багыттарында олуттуу өзгөрүүлөр болду.

Алынган өлчөө натыйжалардын негизинде мотивациялык жана баалуулук-семантикалык эки компоненттин өнүктүрүүдө төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдүн баалуулуктарынын өсүшү байкалды:

- жергиликтүү деңгээлде экологиялык моделдерди куруу мүмкүнчүлүгү (орточо эсеп менен 30% өсүү);

- табигый чөйрөдө өсүмдүк өстүрүү көндүмдөрүнө ээ болуу (21,4%ке);

- экологиялык маалыматтарды изилдөө жана ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрү (28,8%га).

Бул көрсөткүчтөрдүн мектеп окуучуларынын эксперименталдык тобунда жогорулашы жөн жерден эмес, ал жаратылышта экологиялык иштерди өздөштүрүү боюнча жүргүзүлүп жаткан иштердин натыйжасы.

Бул жыйынтыктар мектеп окуучуларынын экологиялык аң-сезиминин жана дүйнө таанымын калыптандырууда экологиялык компетенттүүлүктүн алдында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин оң таасирин көрсөттү. Жалпысынан өлчөөлөрдүн алкагында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин туруктуу педагогикалык эффективдүүлүгүн айтууга негиз бар. Эсептөөлөрдүн салыштырма талдоосу жогорку класстын окуучуларына экологиялык билим берүүдөгү атайын статустук мектептерге жүргүзүлгөн экологиялык изилдөөлөрдүн баалуу экенин көрсөттү. Алардын экологиялык компетенттүүлүгүнүн негизги компоненттери когнитивдик, керектөөчү-мотивациялык, практикалык-ишмердик, эмоционалдык-эртүүлүк болду.

Ошентип, мектеп окуучулары тарабынан экология жаатындагы артыкчылыктуу билимдерди тандоо билими анализденип, программаны ишке ашыруунун натыйжасында мектеп окуучулары заманбап адамга болгон муктаждык жөнүндө маалымдуулукка жетишти деп жыйынтык чыгарууга болот.

КОРУТУНДУ

1. Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык аспектилерине талдоолор жүргүзүлдү. Адабияттарды кеңири карап чыгуунун жана билим берүүдөгү колдонулуп жаткан тажрыйбаларды талдоонун негизинде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн ийгиликтүү калыптандырууга көмөктөшүүчү негизги факторлор жана ыкмалар аныкталды. Изилдөөнүн натыйжасында экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу коомдун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу жана айлана-чөйрөнү сактоо жагынан гана маанилүү болбостон, окуучулар арасында инсандыгын өнүктүрүүдө да маанилүү. Экологиялык жактан сабаттуу жарандар маалыматтуу чечимдерди кабыл алууга, айлана-чөйрөгө аң-сезимдүү кароого жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө натыйжалуу кызматташууга жөндөмдүү. Жалпысынан, бул изилдөөнүн жыйынтыктары заманбап билим берүү мекемелеринде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга комплекстүү мамилени киргизүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилейт. Бул багыттагы мындан аркы изилдөөлөр студенттердин экологиялык аң-сезимин жана жоопкерчилигин жайылтуучу натыйжалуу окутуу стратегиялары жана ыкмалары жөнүндө түшүнүгүбүздү тереңдете алат.

2. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган теориялык моделди иштеп чыгуу, ошондой эле бул процеске көмөктөшүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо милдети коюлган. Биздин изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, статустагы мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу белгилүү бир педагогикалык шарттарда ийгиликтүү ишке ашырылышы мүмкүн. Бул шарттарга окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруучу мектеп чөйрөсүн камсыз кылуу; окуучуларды экологиялык иштерге активдүү тартуучу жана алардын экологиялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү интерактивдүү методдорду колдонуу; экологиялык аспектилерди ар кандай предметтерге жана сабактарга киргизүү аркылуу окуучулардын жаратылыш менен адамдын өз ара байланышы, экологиялык көйгөйлөр жана аларды кантип чечүү керектигин билдирүү; окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташуу; ачыктык жана инновация: заманбап педагогикалык технологияларды, маалыматтык-коммуникациялык каражаттарды колдонуу, окуучулардын экологияны үйрөнүүгө активдүү катышуусу жана көңүлүн буруу кирет. Аныкталган модель экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн фундаменталдуу негизди гана бербестен, окуучулардын экологиялык сабаттуулугун жакшыртууга жана коомдун экологиялык проблемаларын чечүүдө алардын активдүү ролуна

көмөктөшүүчү натыйжалуу билим берүү программаларын иштеп чыгууда колдонууга болот.

3. Диссертациялык иштин алкагында статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык моделин эксперименталдык текшерүү жүргүзүлдү. Теориялык анализден келип чыккан божомолдорго жана гипотезаларга таянып, изилдөө статустук билим берүү мекемелеринде практикалык ишке ашыруу контекстинде сунушталган моделдин натыйжалуулугун аныктоого багытталган. Эксперименталдык изилдөөнүн натыйжалары иштелип чыккан теориялык моделдин алкагында көтөрүлгөн негизги гипотезаларды тастыктады. Экологиялык билим берүүнү окуу процессине интеграциялоо, окуучуларды практикалык иштерге активдүү тартуу жана экологиялык маданиятты жана баалуулуктарды калыптандырууну камтыган педагогикалык шарттарды колдонуу экологиялык компетенттүүлүктүн натыйжалуу калыптанышына өбөлгө түзөөрү аныкталды. Экологиялык компетенциянын – мотивациялык жана баалуулук-семантикалык эки компоненттин өнүктүрүү алдыга коюлган тапшырма төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдүн баалуулуктарынын өсүшү менен айырмаланат: жергиликтүү деңгээлде экологиялык моделдерди куруу мүмкүнчүлүгү (орточо эсеп менен 15,2% өсүү); табигый чөйрөдө өсүмдүк өстүрүү көндүмдөрүнө ээ болуу (14,2%ке); экологиялык маалыматтарды изилдөө жана ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрү (19,4%га).

Эксперименталдык изилдөөнүн натыйжалары заманбап билим берүүдө экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу проблемасынын актуалдуулугун жана маанилүүлүгүн тастыктоо менен статустук мектептерде экологиялык билим берүүнү өнүктүрүү үчүн практикалык сунуштарды көрсөтөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Окутуунун интеграцияланган программасын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү: теориялык билимден баштап практикалык көнүгүүлөргө чейин экологиянын ар кандай аспектилерин камтыган комплекстүү программаны түзүү, бул экология боюнча окутууну системалаштырууга мүмкүндүк берет.

2. Статустук мектептердин окуучуларынын экология боюнча долбоорлорго, анын ичинде изилдөө, иш-чараларды уюштуруу жана жергиликтүү жамааттар менен өз ара аракеттенүүгө өз алдынча жана демилгелүү катышуусун колдогон методдорду сунуштоо.

3. Окуу процессин байытуу үчүн атайын билим берүү программаларын түзүү жана эксперттер менен алмашуу үчүн университеттер же илимий борборлор менен өнөктөштүк түзүү. Педагогдорду окутуу жана окуу материалдарын түзүү.

4. Педагогдор үчүн экологияны окутуунун методикасы боюнча тренингдерди үзгүлтүксүз өткөрүү, ошондой эле мугалимдердин билимин актуалдаштырган жана окуучулардын кызыгуусун арттыруучу окуу материалдарын иштеп чыгуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Айдаров, А. Ж. Формирование чувств патриотизма у молодежи в контексте экологическое воспитание [Текст] / А. Ж. Айдаров // Вестник БГУ им. К. Карасаева. – 2015. – №3-4. – С. 218-219.

2. Айдаров, А. Ж. Жаштарга экологиялык тарбия берүүнүн илимий негиздери [Текст] / А. Ж. Айдаров // Сборник докладов межвузовской научно-практической конференции БГУ им. К. Карасаева. – 2015. – 160-162-бб. vestnik@bhu.kg.

3. Айдаров, А. Ж. Курчап турган чөйрө жана жарандардын ден-соолугу [Текст] / А. Ж. Айдаров // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2017. – 311-314-бб. <http://jarchy.arabaev.kg/>

4. Айдаров, А. Ж. Мектеп окуучуларына экологиялык билим берүүдөгү айрым маселелер [Текст] / А. Ж. Айдаров // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2017. – №1 (2). – 87-89-бб. <http://jarchy.arabaev.kg/>

5. Айдаров, А. Ж. Адам жана жаратылыш мамилеси Ч. Айтматовдун “Ак-Кеме” чыгармасында [Текст] / А. Ж. Айдаров // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2018. – 1-бөлүк. – 212-214-бб. <http://jarchy.arabaev.kg/>

6. Айдаров, А. Ж. Компетентсиз коом – экологиялык кризистин негизи [Текст] / А. Ж. Айдаров // Известия Вузов Кыргызстана. – 2019. – №3. – С. 69-73. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/about>

7. Айдаров, А. Ж. Кыргызстандагы экологиялык аң-сезимдин калыптануусунун заманбап шарттары [Текст] / А. Ж. Айдаров // Вестник Кыргызстана. – 2021. – №1 (1). – 162-167-бб. <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=46622418>

8. Айдаров, А. Ж. Роль образования и воспитания в формировании экологической культуры [Текст] / А. Ж. Айдаров // Бюлетень науки и практик. – 2021. – Т. 7. – №5. – С. 33-34. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-obrazovaniya-i-vozpitaniya-v-formirovanii-ekologicheskoy-kultury/viewer>

9. Айдаров, А. Ж. Various Traditional Headdresses of the Kyrgyz People. А.Ж. Айдаров [Текст] // Springer Link. – Moscow, 2019. – P. 1159-1166 https://www.researchgate.net/publication/Multiconfessionality_and_Theological_Education_as_the_Major_Problems_of_National_Security_of_Kyrgyzstan

10. Айдаров, А. Ж. Многоконфессиональность и духовное образование как важнейшие проблемы национальной безопасности Кыргызстана [Текст] / А. Ж. Айдаров // Springer Link. – Moscow, 2019. — P. 1167-1176

<https://www.researchgate.net/publication/>

[Multiconfessionality_and_Theological_Education_as_the_Major_Problems_of_National_Security_of_Kyrgyzstan.](#)

11. Айдаров, А. Ж. Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иш [Текст] / А. Ж. Айдаров // Вестник Кыргызстана. – 2023. – №1 (1). – 57-63-бб. http://vestnik.kg1690778229_.pdf.

Айдаров Азамат Жекшенбаевичтин «Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу» аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: экология, статустук мектеп, жаңы типтеги мектеп, компетенттүүлүк, экологиялык маданияттуулук, тарбиялоо, калыптандыруу, каада-салт, педагогикалык шарт, модель, эксперимент.

Изилдөөнүн объектиси: статустук мектептерде билим берүү жана тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: статустук мектептердин билим берүү процессинде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: педагогикалык байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү, диагностикалык сурамжылоо, моделдештирүү, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн натыйжалардын илимий жаңылыгы: статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери системалаштырылды, «экологиялык компетенттүүлүк» окуучулардын алдыңкы сапаты катары аныкталды; статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн түзүмдүк компоненттери (когнитивдик, мотивациялык, практикалык-ишмердик, эмоционалдык-эртүүлүк), критерийлери, көрсөткүчтөрү жана төмөнкү, ортоңку, жогорку деңгээлдери негизделип, айкындалды; статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттар, теориялык модель иштелип чыкты жана натыйжалуулугу педагогикалык экспериментте тастыкталды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык мааниси: изилдөөнүн теориялык жоболорун жана методикалык материалдарын статустук мектептерде

окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн мектеп окутуучулар окуу-практикалык иштеринде колдоно алышат.

Колдонуу чөйрөсү: орто билим берүү багытына караштуу жалпы билим берүүчү мектеп программасынын окуу тарбия процесси.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Айдарова Азамата Жекшенбаевича на тему: «Формирование экологической компетентности учащихся статусных школ» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, педагогика и история образования

Ключевые слова: экология, статусная школа, школа нового типа, компетентность, экологическая культура, воспитание, формирование, традиция, педагогические условия, модель, эксперимент.

Объект исследования: процесс обучения и воспитания статусных школ.

Предмет исследования: педагогические условия формирования экологической компетентности старшеклассников в образовательном процессе статусных школ.

Цель исследования: определение и экспериментальная проверка педагогических условий формирования экологической компетентности учащихся статусных школ.

Методы исследования: педагогическое наблюдение, беседа, анкетирование, диагностическое анкетирование, метод моделирования, педагогический эксперимент.

Научная новизна результатов исследования: систематизированы теоретические основы формирования экологической компетентности учащихся статусных школ, определена «экологическая компетентность» как ведущее качество учащихся; определены структурные компоненты (когнитивный, потребностно-мотивационный, практико-деятельностный, эмоционально-волевой), определены критерии, показатели и низкий, средний и высокий уровни экологической компетентности учащихся статусных школ; разработаны педагогические условия и теоретическая модель формирования экологической компетентности учащихся статусных школ, эффективность которых подтверждена педагогическим экспериментом.

Практическая значимость результатов исследования: теоретические положения и методические материалы исследования могут быть использованы школьными педагогами в учебно-практической работе по формированию экологической компетентности учащихся статусных школ.

Область применения: учебно-воспитательный процесс
общеобразовательной школьной программы по направлению среднего
образования.

SUMMARY

**dissertation research by Aidarov Azamat Zhekshenbaevich on the topic:
"Formation of environmental competence of students of status schools" for the
degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – general
pedagogy, pedagogy and history of education**

Keywords: ecology, status school, new type of school, competence, ecological culture, education, formation, tradition, pedagogical conditions, model, experiment.

The purpose of research: determination and experimental verification of pedagogical conditions for the formation of environmental competence of students of status schools.

The object of the study: the process of education and upbringing in status schools.

The subject of the study: pedagogical conditions for the formation of environmental competence of high school students in the educational process of status schools.

The scientific novelty of the results obtained: the theoretical foundations of the formation of environmental competence of students of status schools are systematized, "environmental competence" is defined as the leading quality of students; structural components (motivational, cognitive, evaluative, meaningful, activity) are determined, criteria, indicators and low, medium and high levels of environmental competence of students of status schools are determined; pedagogical conditions and a theoretical model for the formation of environmental competence of students of status schools have been developed, the effectiveness of which has been confirmed by pedagogical experiment.

Recommendations for use: theoretical provisions and methodological materials of the study can be used by school teachers in educational and practical work on the formation of environmental competence of students of status schools.

Scope of application: the educational process of the general school curriculum in the field of secondary education.

